

Wczesne średniowiecze

MICHAŁ PARCZEWSKI

ZESPÓŁ OSAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH NA TERENIE
MIEJSCOWOŚCI NĘDZA POD RACIBORZEM

Część gruntów wsi Nędza (gm. loco, woj. katowickie), w obrębie której stwierdzono liczne ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego, zajmuje najdalej ku południowemu zachodowi wysunięty cypel tzw. Wysoczyzny Gaszowickiej, otulającej od północy Płaskowyż Rybnicki. Badany teren jest pokryty przez słabo gliniaste gleby bielcowe, wytworzone z piasków. W promieniu ok. 1-2 km zbiega się tu kilka jednostek fizjograficznych: lessowy Płaskowyż Rybnicki od południa, żwirowo-piaszczysta Niecka Kozielska od północy i wyścielona madami dolina Odry na zachodzie; jeszcze dalej ku zachodowi rozciąga się lessowy Płaskowyż Głubczycki¹.

Plateau cypla zalega ok. 8-12 m powyżej zalewowych den doliny Odry i Suminy. Krawędź północna wysoczyzny jest bardziej stroma w wyniku erozji bocznej, rozwiniętej przez potok Sumina. Wzdłuż tej krawędzi na odcinku ok. 1800 m stwierdzono występowanie zgrupowań zabytków wczesnośredniowiecznych.

Materiały „słowiańskie” zbierano na terenie Nędzy jeszcze przed I wojną światową. W połowie lat 1930 napływają kolejne wiadomości o znaleziskach. W roku 1935 przeprowadzono wykopaliskowe badania ratownicze na stanowisku N5 oraz poszukiwania powierzchniowe w okolicy. Dalsze prace poszukiwawcze miały miejsce w 1937 r. Wreszcie w latach 1941-1944 kilkakrotnie przypadkowi znalazcy nadsyłali nowe materiały do ówczesnego urzędu konserwatorskiego w Raciborzu². Po II wojnie światowej dopiero w r. 1972 przeprowadzono badania archeologiczne (weryfikacyjno-powierzchniowe, a potem ratownicze wykopaliskowe) w rejonie Nędzy³.

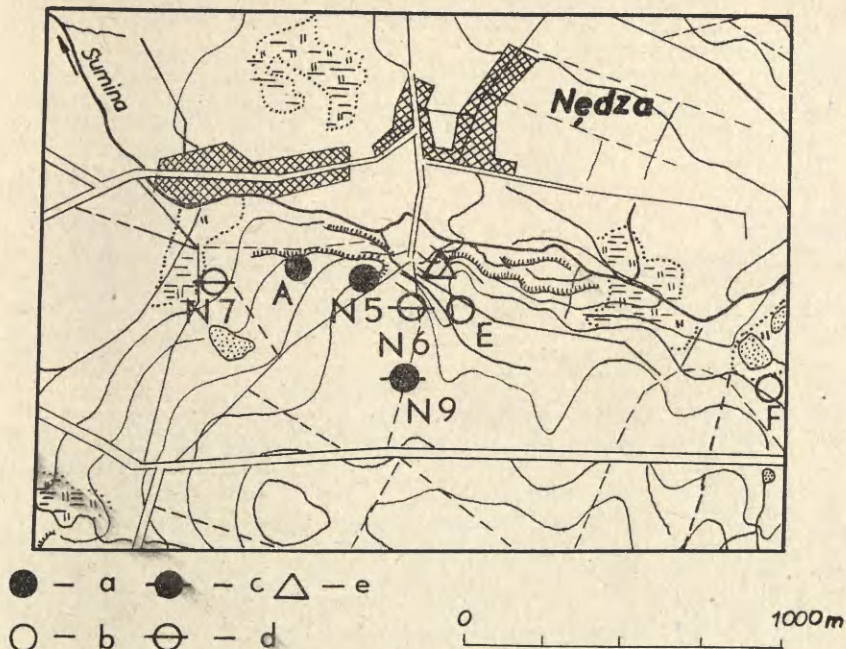
¹ K. Klimek, L. Starkel, *Kotliny Podkarpackie*, [w:] *Geomorfologia Polski*, t. 1, Warszawa 1972, s. 120-123, ryc. 1.

² Por. Archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu (dalej w skrócie: AMB), teki „Babice” i „Nędza”. Znajdują się tam m. in. odpisy z akt przechowywanych przed 1945 r. w Muzeum Starożytności we Wrocławiu oraz kopie dokumentacji gromadzonej przez działający w latach 1926-1945 urząd konserwatorski w Raciborzu.

³ Por. Archiwum Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Opolu (dalej w skrócie: AKZAOp), teka „Nędza”. Badaniami powierzchniowymi kierował mgr M. Parczewski, a wzięli w nich udział studenci archeologii UJ. Prace wykopaliskowe wykonywała ekipa pod kierownictwem mgra E. Tomczaka. Por. K. Macewicz, E. Tomczak, S. Wuszkana, *Konserwatorskie badania archeologiczne na terenie województwa opolskiego w latach 1970-1972*, „Opolski Rocznik Muzealny”, VI: 1975, s. 142-145.

Tabela 1. Ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej znalezione na terenie miejscowości Nędza, woj. Katowice

Lp.	Pochodzenie zabytków	Charakterystyczne						Domieszka			Ścianki		Surowiec		Ornament		
		górne partie		dolne partie		Razem	średnia (0,5-1,0 mm)	gruba (1,0-3,0 mm)	b. gruba (> 3,0 mm)	średnie (0,5-1,0 cm)	grube (> 1,0 cm)	głina żelazista	głina „biała”	linie	odciski	grzebykowy	rylcowy
		rozwin.	prosta	krawędz zachowana	krawędz nie zachowana												
1	Stan. N5 (dawn. Babice 5) z obiektu 1/1935 z obiektu 2/1935 materiały luźne	4	5	3	—	—	—	26	38	26	12	31	7	12	3	—	—
2	Stan. N6 (dawn. Babice 6)	1	3	1	—	2	—	15	22	20	2	22	—	9	—	—	—
3	Stan. N7 (dawn. Babice 7)	9	1	1	1	6	—	56	74	62	12	70	4	18	1	—	—
4	Stan. N8 (dawn. Babice 8)	1	2	—	—	—	—	10	13	10	3	13	—	3	—	—	—
5	Stan. N9 (dawn. Babice 9)	4	—	—	—	—	—	2	6	5	1	6	—	2	—	—	—
6	Stan. A	—	1	—	—	2	—	11	15	13	2	15	—	—	—	—	—
7	Stan. E	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—
8	Stan. F	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	2	—	1	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—

Ryc. 1. Nędza, woj. Katowice. Położenie stanowisk wczesnośrednio-wiecznych

a — osada; b — znaleziska luźne; c, d — stanowiska o mało dokładnej lokalizacji; e — domniemane grodzisko

Situation of early medieval sites:

a — settlement; b — unconnected find; c, d — sites with inaccurate localization; e — assumed earthwork

Nie wszystkie stanowiska zarejestrowane przed 1945 r. dadzą się zlokalizować z należytą dokładnością (tab. 1). Wpłynął na to brak ścisłego opisu położenia odkrywanych wówczas punktów osadniczych, a z drugiej strony — dokonane po ostatniej wojnie poważne przesunięcie (ku południowi) granicy gruntów wsi Nędza i Babice. Stąd większość stanowisk leżących dawniej na terenie Babic (wieś ta sięgała prawie po brzeg doliny Suminy) znajduje się obecnie na obszarze Nędzy. Dlatego też, w celu uporządkowania dawnej nomenklatury stanowisk, nadano im nowe nazwy, które nawiązują do numeracji używanej poprzednio (np. dawne stanowisko 5 w Babicach, nosi obecnie nazwę „stanowisko N5 w Nędzy”; por. tab. 1). W trakcie badań powierzchniowych w 1972 r. nowo odkryte stanowiska były określane kolejnymi literami alfabetu.

WYKAZ STANOWISK

Stan. N5. Leży przy wyżej opisanej krawędzi Wysoczyzny Gaszowickiej, ok. 500 m na SSW od kościoła, bezpośrednio na NW od drogi Babice—Kuźnia Raciborska (ryc. 1, 2). Pierwotnie pole orne, przy końcu roku 1960 teren został zabudowany. Właścicielami parcel budowlanych są m. in. Wilhelm Morciniec, Jan Szyrdywan i Joachim Wranik. W roku 1913 dokonywano przypadkowych odkryć w piaskowni czynnej wówczas przy drodze, dalsze znaleziska miały miejsce w l. 1935, 1941 i 1944. W dniach 23-24 VII 1935 r. K. Schwarz i R. Ślanina,

Ryc. 2. Nędza, woj. Katowice. Widok na stanowisko N5 (po prawej stronie drogi, oznaczone strzałką) z doliny zalewowej Suminy

View of site N5 (on the right side of the road, marked by an arrow) from the flood valley of Sumina

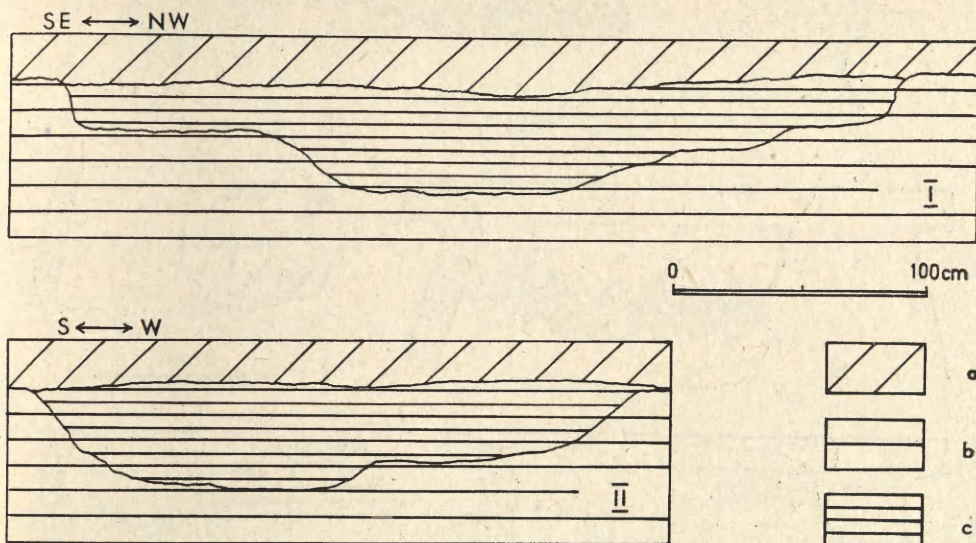
preparatorzy urzędu konserwatorskiego w Raciborzu, przeprowadzili ratownicze badania wykopaliskowe⁴. Łącznie odsłonięto dotychczas cztery obiekty: dwa w roku 1913 i dalsze dwa w roku 1935.

Obiekt 1/1913 (ryc. 3: I). Według rysunku widoczna w profilu (SE-NW) część jamy liczyła ok. 320 cm długości i ok. 60 cm głębokości. W przekroju pionowym była nieckowata z przegłębieniem w części S. W wypełnisku znaleziono ułamki naczyń.

Obiekt 2/1913 (ryc. 3: II). Według rysunku widoczna w profilu (S-W?) część jamy liczyła ok. 230 cm długości i ok. 60 cm głębokości. W przekroju pionowym była nieckowata z przegłębieniem w części S. W wypełnisku znaleziono ułamki naczyń.

Obiekt 1/1935. Położony przy skarpie szosy, dokładnie na linii dawnej granicy gruntów Babic i Nędzy. Zbadano tylko część SW obiektu (o obszarze ok. 2-3 m²), co stanowi ok. 1/3-1/4 jego przypuszczalnej pierwotnej powierzchni. Partie NW były niedostępne do eksploracji, części SE i NE zniszczone wcześniej, a przy części badanej pozostawiono od strony skarpy nie rozkopany cokół o szerokości 75 cm. Jama była prawdopodobnie nieckowata w przekrojach pionowych, a jej

⁴ Z badań Schwarza i Slaniny zachowała się jedynie dokumentacja opisowa (a właściwie jej kopia, przechowywana w AMB, teka „Babice”) oraz materiały, złożone w muzeum raciborskim. Nie dysponujemy natomiast ani rysunkami, które były wykonywane w trakcie badań, ani planem stanowiska.

Ryc. 3. Nędza, woj. Katowice, stan. N5. Profil pionowy obiektu 1/1913 (I) oraz 2/1913 (II):

a — ziemia orna; b — calec; c — wypełnisko jamy

Section through feature 1/1913 (I) and 2/1913 (II):

a — arable soil; b — primary ground; c — fill of the pit

dno przebiegało na głębokości ok. 70 cm. Wypełnisko miało barwę czarną, o wzrastającym natężeniu czerni w kierunku wnętrza jamy. W rejonie ściany S natrafiono na 2 doły posłupowe, z których jeden został dokładniej zbadany: miał on kształt rozszerzający się ku górze i płaskie dno o wymiarach 5×10 cm, usytuowane na głębokości ok. 70 cm. W wypełnisku znaleziono kilkadziesiąt — co najmniej 38 — ułamków naczyń (tab. 1, ryc. 5-7) i kilka fragmentów kości zwierzęcych. Frekwencja ceramiki była większa bliżej centrum obiektu.

Obiekt 2/1935. Położony przy skarpie szosy, ok. 30 m na SW od jamy 1/1935. Zbadano tylko niewielką część obiektu: część SE była zniszczona wcześniej, a ponadto nie rozkopywano cokołu (zapewne kilkudziesięciocentymetrowej szerokości) pozostawionego od strony krawędzi skarpy. Jama była nieckowata w przekroju pionowym, sięgając do głębokości 70 cm (w badanej części) i zapewne głębiej w obrębie świadka. Stwierdzono ciemne zabarwienie wypełniska o większej intensywności czerni w kierunku wnętrza jamy. Z obiektu pochodzi parędziesiąt — co najmniej 22 — ułamków naczyń (tab. 1, ryc. 5, 8) i kość zwierzęca.

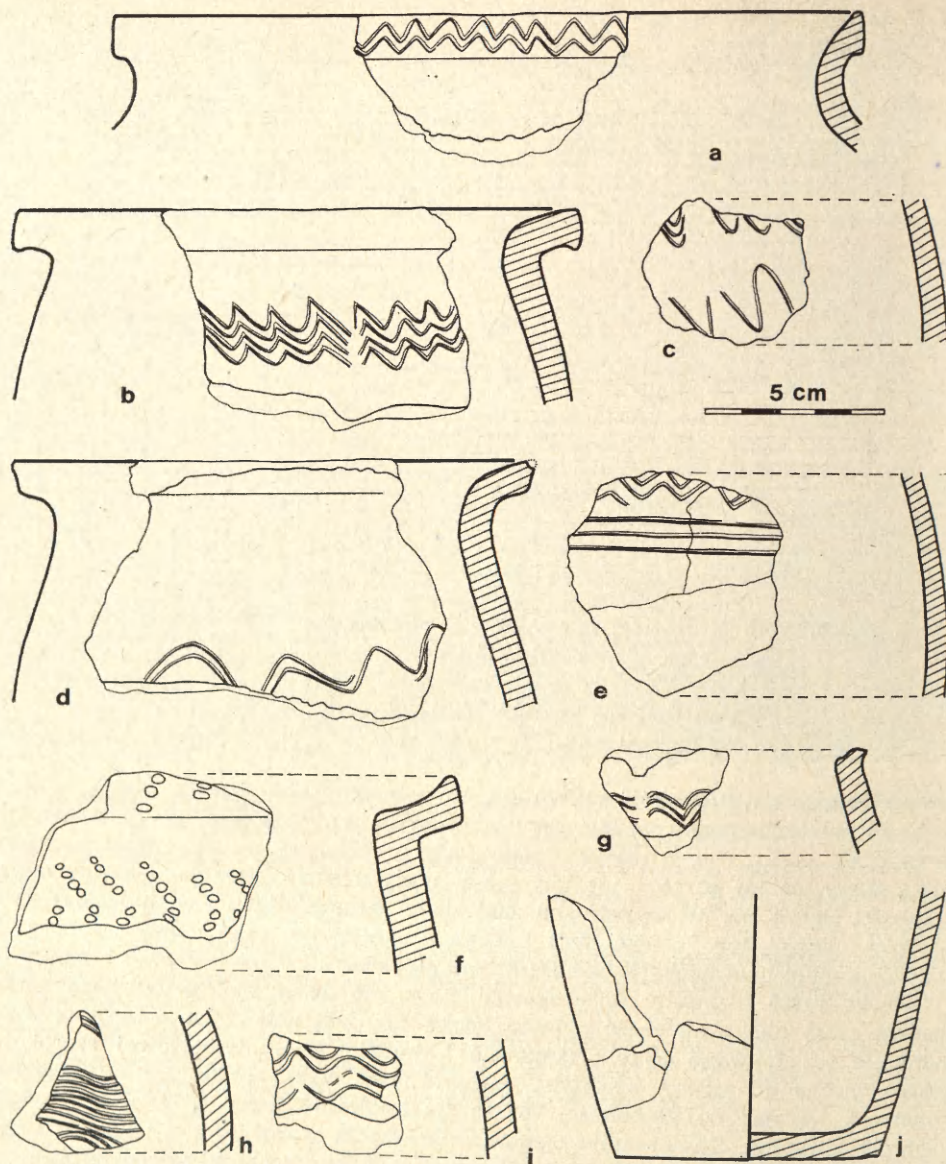
Materiały luźne: 74 ułamki naczyń (tab. 1, ryc. 4), kilkanaście kawałków przepalonych kamieni i parę fragmentów kości zwierzęcych. Prawdopodobnie materiał ten w dużej części pochodzi z wypełniska jam 1/1935 i 2/1935.

Numer wpływu ⁵: 34:128, 35:435, 35:436, 35:559, 41:323, 44:55.

Zbiory ⁶: MRac nr 1931, 1934, 1935, 1937, 1938, 1943, 1944, 1945, 1953, 1956; MOp N-565/1; dawn. MWr 197.13, 443:14; dawn. MRac.R. 1246:28.

⁵ Numer porządkowy, nadawany napływającym materiałom zabytkowym lub informacjom o nich, stosowany w działającym przed 1945 r. raciborskim urzędzie konserwatorskim.

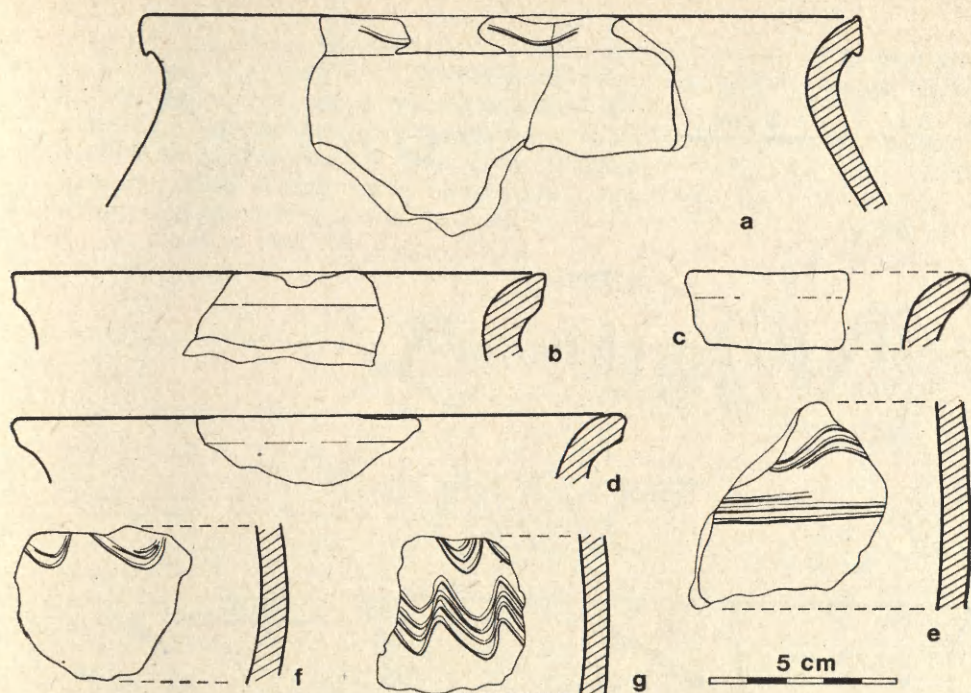
⁶ Przyjęto następujące skróty nazw instytucji archeologicznych: IAUJ = Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, MOp = Muzeum Śląska Opolskie-

Ryc. 4. Nędza, woj. Katowice. Fragmety ceramiki znalezione na stanowisku N5
Potsherds found on site N5

Literatura: A. Arndt, *Oberschlesische Vor- und Frühgeschichte in volkstümlicher Darstellung*, Dortmund 1925, s. 25; „Altschlesische Blätter” (dalej w skrócie: AB), X, 1935, s. 155; AB, XI, 1936, s. 67; G. Raschke, *Neue Ergebnisse über die Vorgeschichte Oberschlesiens*, „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit”, 17, 1941, s. 28.

go w Opolu, MRac = Muzeum w Raciborzu, MWr = dawne Muzeum Starożytności we Wrocławiu.

Ryc. 5. Nędza, woj. Katowice, stan. N5. Fragmenty ceramiki znalezione w wypełnisku obiektów 1/1935 i 2/1935

Potsherds found in the fill of features 1/1935 and 2/1935

Archiwum: Archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu (dalej w skrócie: AMB).

Uwaga. Materiały znajdujące się w MOp (nr N-565/1) zostały mylnie określone jako pochodzące z Babc w dawnym powiecie głubczyckim.

Stan. N6. Lokalizacja mało dokładna. Stanowisko leży na S od wyżej opisanej krawędzi Wysoczyzny Gaszowickiej, prawdopodobnie ok. 200 m na E od stan. N5. Przed 1945 r. znajdowało się na terenie Babc, w pobliżu ówczesnego krańca SE wsi Nędza (ryc. 1).

Znalezisko dokonane przez przypadkowego odkrywcę w 1935 r.

Materiały luźne: 13 fragmentów naczyń (tab. 1, ryc. 9 a-e).

Numer wpływu: 35:186, 43: 92.

Zbiory: MRac nr 1933, 1936.

Literatura: AB, X, 1935, s. 155.

Archiwum: AMB.

Stan. N7. Lokalizacja mało dokładna. Stanowisko prawdopodobnie leży u zbiegu dolin Odry i Suminy, na wysoczyźnie. Według danych archiwalnych znajduje się ono na SW od dawnego skraju Nędzy, w sąsiedztwie strzelnicy, w lasku bukowym (ryc. 1).

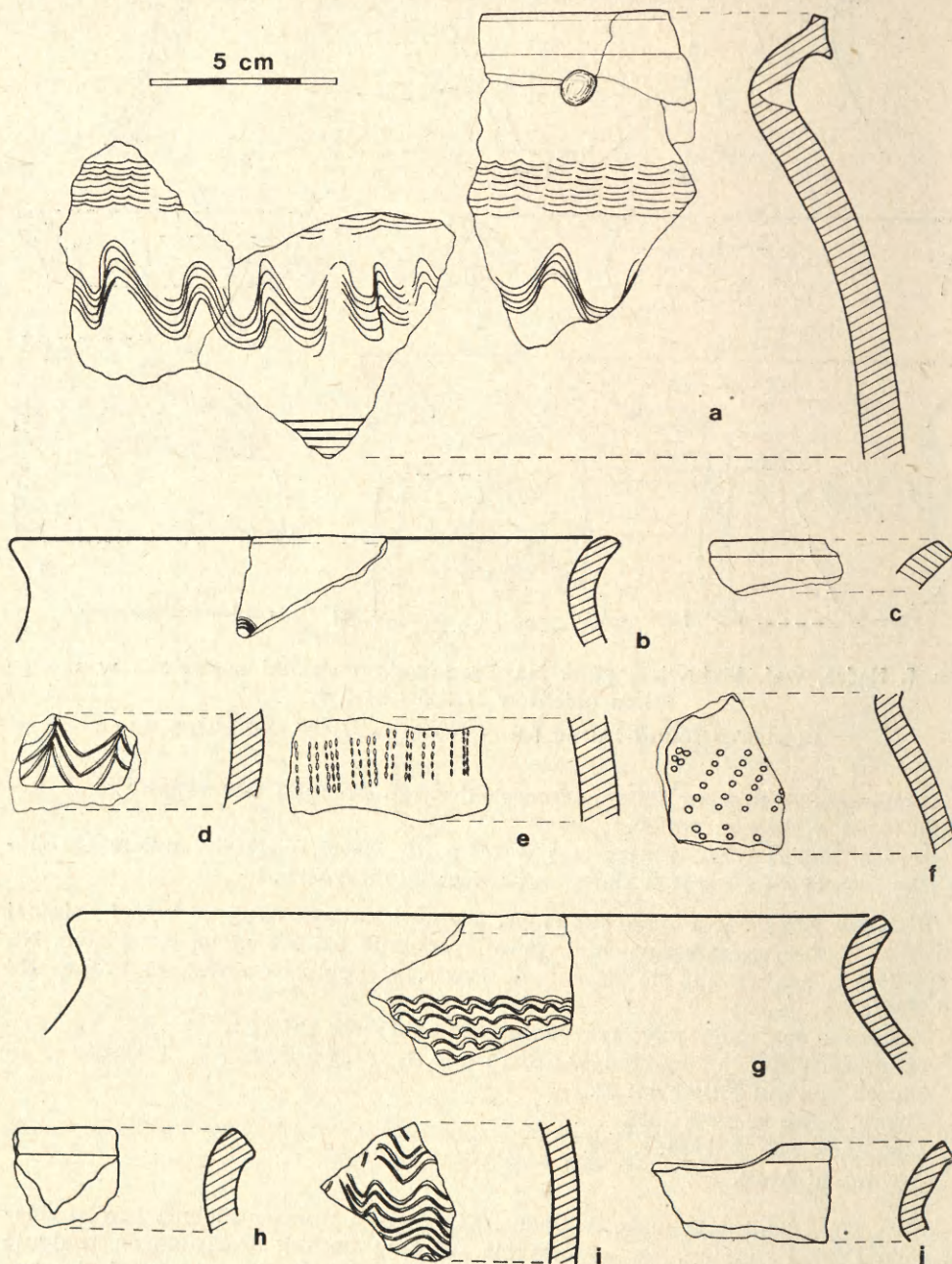
Znaleziska dokonywane przez przypadkowych odkrywców w 1935, 1942 i 1943 r.

Materiały luźne: 6 fragmentów naczyń (tab. 1, ryc. 9 f-k).

Numer wpływu: 35:192, 42:77, 42:103, 43:57.

Zbiory: MRac nr 1946, 1950, 1951.

Archiwum: AMB.

Ryc. 6. Nędza, woj. Katowice, stan. N5. Fragmenty ceramiki znalezione w wypełnisku obiektu 1/1935 na głęb. 30-65 cm (a-f) oraz w ziemi ornej ponad obiektem 1/1935 (g-j)

Potsherds found in the fill of feature 1/1935 at the depth of 30-65 cm (a-f) and in arable soil above feature 1/1935 (g-j)

Stan. N8. Lokalizacja mało dokładna. Piaskownia na S od stawu. Istnieje prawdopodobieństwo, że stanowisko (które przed 1945 r. znajdowało się na terenie Babcie) leży również i obecnie na terenie tej miejscowości.

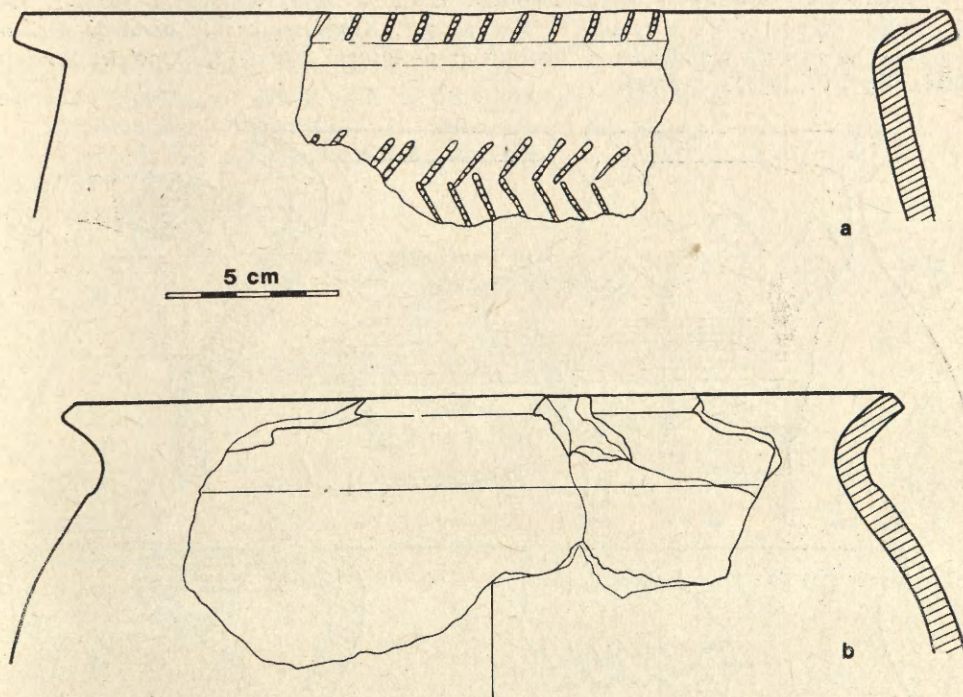
Znalezisko dokonane przez przypadkowego odkrywcę w 1935 r. Poszukiwania powierzchniowe K. Schwarza i R. Slaniny w VII 1935 r.

Materiały luźne: 15 fragmentów naczyń (tab. 1, ryc. 9 m).

Numer wpływu: 35:192, 35:435.

Zbiory: MRac nr 1948, 1959.

Archiwum: AMB.

Ryc. 7. Nędza, woj. Katowice, stan. N5. Fragmenty ceramiki znalezione w wypełnisku obiektu 1/1935 na głęb. 30-65 cm

Potsherds found in the fill of feature 1/1935 at the depth of 30-65 cm

Stan. N9. Lokalizacja mało dokładna. Piaszczyste wzgórze na S od stanowiska N6. Prawdopodobnie jest to jedna z niewysokich kulminacji Wysoczyzny Gaszowickiej, na S od doliny Suminy.

Poszukiwania powierzchniowe G. Raschkego w V 1937 r.

Obiekt 1/1937. Na powierzchni piaszczystego, o nikłej warstwie humusowej terenu rysowała się ciemna plama. W jej obrębie leżał 1 ułamek naczynia (tab. 1).

Numer wpływu: 37:247.

Zbiory: MRac nr 1958.

Literatura: AB, XII, 1937, s. 204.

Archiwum: AMB.

Stan. A. Lekko nachylone ku NW wypłaszczenie przy krawędzi wysoczyzny, ponad doliną Suminy, na E od doliny Odry. Pola orne i parcele budowlane ok.

450-550 m na SW od kościoła, na W i NW od szosy Kuźnia Raciborska—Markowice.

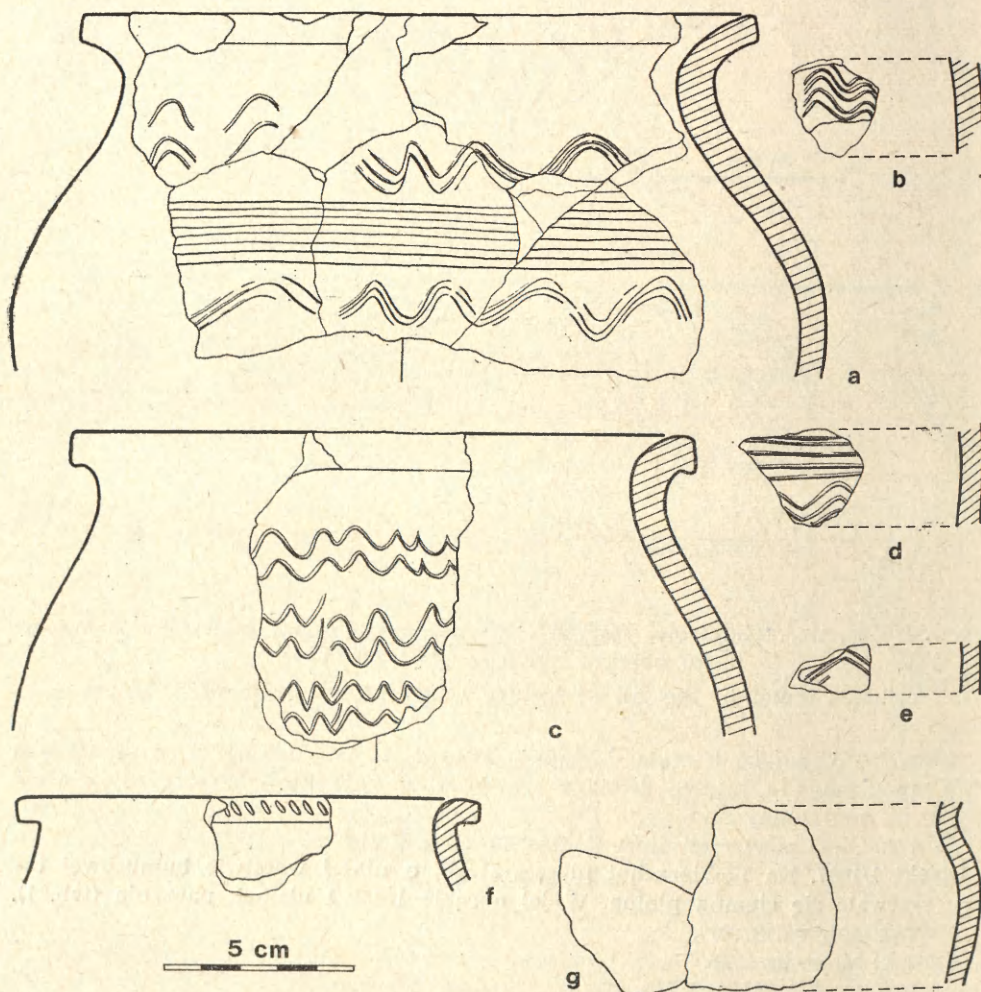
Badania powierzchniowe M. Parczewskiego w IV 1972 r., badania wykopaliskowe E. Tomczaka w VII-VIII 1972 r.

Obiekty: W trakcie badań wykopaliskowych odkryto kilka obiektów, z których część pochodzi z „wczesnej fazy wczesnego średniowiecza”.

Materiały luźne: 2 fragmenty naczyń z badań powierzchniowych (tab. 1, ryc. 91) oraz nieznaną liczbą zabytków (głównie ceramiki) z badań wykopaliskowych.

Zbiory: IAUJ, MOp.

Literatura: Informator Archeologiczny. Badania 1972, Warszawa 1973, s. 154; K. Macewicz, E. Tomczak, S. Wuszkán, *Konserwatorskie badania archeologiczne na terenie województwa opolskiego w latach 1970-1972*, „Opolski Rocznik Muzealny”, VI, 1975, s. 142-145.

Ryc. 8. Nędza, woj. Katowice, stan. N5. Fragmenty ceramiki znalezione w wypełnisku obiektu 2/1935
Potsherds found in the fill of feature 2/1935

Archiwum: AKZAOp.

Uwaga. Wschodnie partie stan. A prawdopodobnie stykają się z terenem stan. N5.

Stan. E. Leży na nachylonym ku SW piaszczystym zboczu dolinki utworzonej przez niewielki ciek, rozcinający w tym miejscu lewobrzeżną nadzalewową terasę Suminy. Ok. 550 m na SSE od kościoła, na S od drogi polnej do przysiółka Gorywoda.

Badania powierzchniowe M. Parczewskiego w IV 1972 r.

Materiały luźne: 1 fragment naczynia (tab. 1).

Zbiory: IAUJ.

Archiwum: AKZAOp.

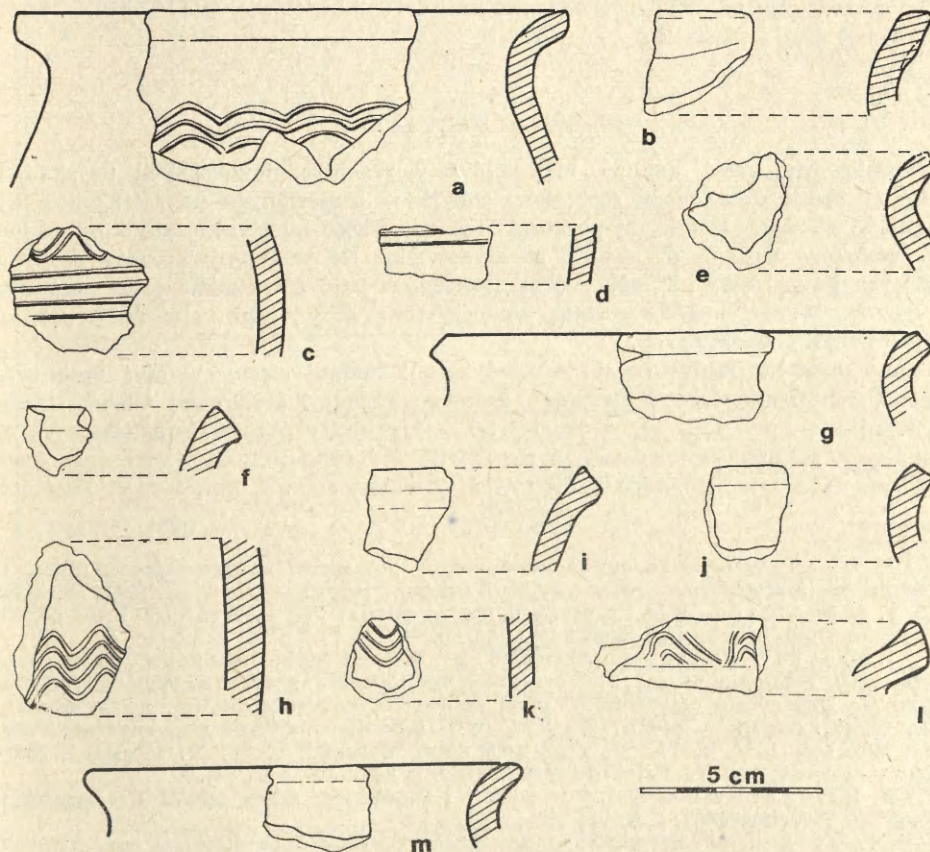
Stan F. Leży przy krawędzi lewobrzeżnej nadzalewowej terasy Suminy na S od stawów w dolinie tego potoku, ok. 200 m na E od skraju zabudowań przysiółka Gorywoda, ok. 200 m na N od drogi Markowice—Gliwice.

Badania powierzchniowe M. Parczewskiego w IV 1972 r.

Materiały luźne: 1 fragment naczynia (tab. 1).

Zbiory: IAUJ.

Archiwum: AKZAOp.

Ryc. 9. Nędza, woj. Katowice. Fragmenty ceramiki znalezione na stan. N6 (a-e), N7 (f-k), N8 (m) oraz A (l)

Potsherds found on sites N6 (a-e), N7 (f-k), N8 (m) and A (l)

Stan. ?. Niewielki niski cypel prawej terasy małego lewobrzeżnego dopływu Suminy, ok. 500 m na S od kościoła. Cypel jest od E odcięty przez sztuczny(?) stopień terenowy. Od W miały się znajdować (w 1937 r.) pozostałości wału(?). Obiekt został odkryty w 1937 r. (G. Raschke) i uznany za grodzisko wczesnośredniowieczne, którego budowy nie dokończono. Naturalna wartość obronna miejsca jest wszelako bardzo niewielka. Parokrotne badania powierzchniowe nie dostarczyły materiału archeologicznego.

Literatura: AB, XII, 1937, s. 204; G. Raschke, *Zur Vorgeschichte des Ratiborer Landes*, Ratiborer Heimat-Kalender, 1940, s. 48; W. Hołubowicz, *Opole w wiekach X-XII*, Katowice 1956, s. 49; W. Kozłowska, *Wczesnośredniowieczne grody woj. opolskiego na tle warunków fizjograficzno-gospodarczych*, „Kwartalnik Opolski”, II, 1956, z. 1(5), s. 21; J. Tyszkiewicz, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry*, Studia z Dziejów Osadnictwa, I, 1963, z. 70, mapa II; W. Antoniewicz, Z. Wartołowska, *Mapa grodzisk w Polsce*, Wrocław 1964, s. 66; S. Kuźniar-Niedźwiedzka, H. Nejowa, D. Woźniak, *Racibórz w pradziejach i we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 40; E. Dąbrowska, *Pogranicze wiślańsko-śląskie we wczesnym średniowieczu w świetle materiałów nekropolicznych*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia”, z. 7, 1970, s. 21; *Terenowe badania archeologiczne na Opolszczyźnie. Rok 1970* (powielane), Opole 1970, s. 51-52. Archiwum: AMB, AKZAO.

ANALIZA ZABYTKÓW

Podstawowa część analizy materiałów wczesnośredniowiecznych uzyskanych w Nędzy będzie poświęcona rozbirowi zabytków znalezionych na stanowisku N5. Jest to o tyle uzasadnione, że pochodzi stąd większość materiału zabytkowego (ok. 80% ułamków naczyń), a ponadto na stanowisku N5 wystąpiły obiekty osadowe, z których dwa (1/1935 i 2/1935) można traktować jako fragmentarycznie rozpoznane zespoły. Wyniki analizy zostaną wykorzystane przy ocenie materiału z pozostałych punktów osadniczych.

Jako materiał porównawczy uwzględniono z jednej strony wyniki opracowań regionalnych (Małopolska⁷, Morawy⁸, dorzecze górnej i środkowej Obry⁹, Czechy wschodnie¹⁰ — por. ryc. 10), z drugiej zaś — rezultaty prac wykopaliskowych na leżących w pobliżu stanowiskach z wczesnych i środkowych faz wczesnego średniowiecza (Lubomia, gm. loco¹¹, Pietrowice Wielkie, stan. 8, gm. loco¹², Racibórz-

⁷ E. Dąbrowska, *Uwagi o chronologii najstarszej wczesnośredniowiecznej ceramiki w Małopolsce*, Spraw. PAN Kraków, styczeń—czerwiec 1963, Kraków 1963, s. 55-63; tejże, *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*, Wrocław 1973; ponadto wykorzystano niektóre opracowania lokalne.

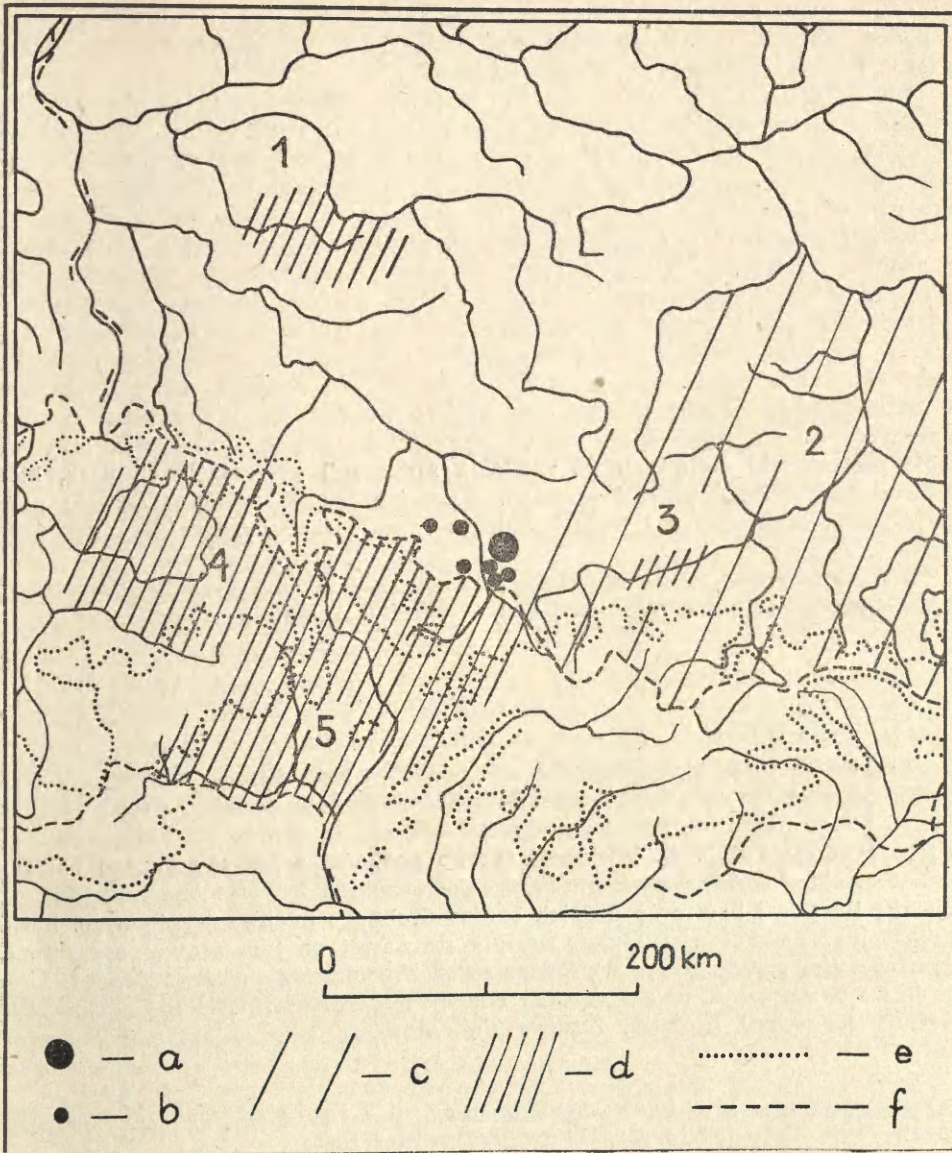
⁸ B. Dostál, *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha 1966. Analogie w zakresie ceramiki pochodzącej z cmentarzysk starano się traktować szczególnie ostrożnie, w myśl zaleceń wielu autorów (m. in. J. Machnik, *Wyniki badań w latach 1953-1954*, [w:] *Igotomia I. Osada wczesnośredniowieczna*, Wrocław 1961, s. 74, 75; Dąbrowska, *Uwagi...*, s. 56; V. Hrubý, *Staré Město — Velkomoravský Velehrad*, Praha 1965, s. 264-269, ryc. 76).

⁹ Z. Hilcznerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław 1967.

¹⁰ M. Solle, *Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens*, „Vznik a počátky Slovanů”, VII, 1972, s. 141-177.

¹¹ J. Szydłowski, *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomi, pow. Wodzisław Śl., w latach 1969-1970*, Spraw. Arch., XXVI: 1974, s. 205-222 (tam dalsza literatura).

¹² J. Bukowska-Gedigowa, *Dalsze badania osady wczesnośredniowiecz-*

Ryc. 10. Położenie osad w Nędzy na tle obszarów, z których zaczerpnięto materiały porównawcze wykorzystane w trakcie analizy ceramiki:

a — zespół osad w Nędzy; b — ważniejsze stanowiska z VII-IX w. w sąsiedztwie Nędzy; c — tereny, dla których dysponujemy ogólnymi opracowaniami ceramiki wczesnośredniowiecznej; d — tereny, dla których dysponujemy bardziej szczegółowymi opracowaniami dotyczącymi tejże ceramiki; e — poziomica 500 m n.p.m.; f — granice państwowe; 1 — dorzecze górnej i środkowej Obry; 2 — Małopolska; 3 — obszar Krakowa; 4 — Czechy wschodnie; 5 — Morawy ze Śląskiem Opawskim

Situation of settlements at Nędza on the background of areas which provided comparative material used in the analysis of pottery:

a — settlement complex at Nędza; b — more important sites of the 7th-9th cent. in the vicinity of Nędza; c — areas with early medieval pottery studied in general; d — areas with early medieval pottery studied in more detail; e — contour line 500 m above sea-level; f — borders of states; 1 — upper and middle Obra basin; 2 — Little Poland; 3 — area of Kraków; 4 — eastern Bohemia; 5 — Moravia with Opava Silesia

-Obora¹³, Syrynia, gm. Lubomia¹⁴, woj. katowickie, oraz Komorno, gm. Reńska Wieś¹⁵, Mionów, gm. Głogówek¹⁶, woj. opolskie).

Należy wyjaśnić, że celowo nadano poniższej analizie układ nieco odmienny od konwencjonalnego. Uczyniono to z następujących względów: 1. Postanowiono przede wszystkim wyeksponować te cechy naczyń, które pozwalają ujawnić możliwości datowania, spoczywające w ceramice. 2. Wydaje się, że inne walory naczyń wczesnośredniowiecznych zostały przy obecnych możliwościach metodycznych wystarczająco rozpoznane i szczegółowo omówione przez wielu autorów. Są to zresztą w znacznej większości cechy banalne i powtarzanie ich analizy na tym miejscu byłoby niecelowe. 3. Zastosowany układ, w którym poszczególne cechy oznaczone są cyfrowo, pozwala w sposób bardziej uporządkowany manewrować wynikami analizy. W przyszłości będzie można ewentualnie wprowadzić ujednoczoną numerację cech, tzn. każda cecha miałaby stałe oznaczenie w układzie kodu liczbowego. W dalszym etapie można przewidywać utworzenie centrum informatycznego, gromadzącego dane z większego obszaru. Oczywiście niniejsze opracowanie nie rości sobie pretensji do definitywnego ustalenia numeracji poszczególnych cech, która obowiązywałaby również w przyszłości. Na razie jest to pewnego rodzaju próba metodyczna, ostateczny zaś kształt systemu musi zostać wypracowany drogą dyskusji¹⁷.

Analizę przeprowadzono w obrębie czterech grup tematycznych, omawiając kolejno surowiec, technikę obróbki, formę i wystrój zewnętrzny naczyń.

1. Surowiec

1.1. Rodzaj gliny

1.1.1. Gлина „biała”. Skorupy ceramiki „białej” znaleziono w wypełniku jamy 1/1935, gdzie stanowiły ok. 18,40% wszystkich fragmentów, ponadto wśród ułamków naczyń nie powiązanych z poszczególnymi obiektami są 4 (tzn. ok. 5,40%) wykonane z tegoż tworzywa (tab. 1). Większość skorup pochodzi z jednego dużego naczynia (ryc. 6 a). Gлина sprawia wrażenie bardzo jednorodnej. Zawiera ona niewielką domieszkę tłuczni i być może dodatek bardzo drobnego mieliwa wapiennego. Barwa niejednolita, o plamistej fakturze, zmienia się nawet na tym samym naczyniu od kremowożółtej poprzez szarą do ciemnoszarej. Powierzchnia niezbyt twarda, ściera się łatwo w dotyku. Z uwagi na brak analizy mineralograficznej nie można bliżej określić charakteru surowca. Nasuwa się natomiast jako najprawdopodobniejsza

nej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1962-1963, Spraw. Arch. XVII: 1965, s. 252, 253 (tam dalsza literatura).

¹³ E. Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oborze (Grupa I). Badania z lat 1967-1969*, Spraw. Arch., XXIV: 1972, s. 229-242 (tam dalsza literatura); por. także H. Zoll-Adamikowa, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*. Cz. I. Źródła, Wrocław 1975, s. 205 - 213. Zob. również przyp. 8.

¹⁴ J. Kostrzewski, *Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku w roku 1937*, [w:] *Badania prehistoryczne w województwie śląskim w latach 1937-1938*, Prace Prehistoryczne Śląskie, nr 5, 1939, s. 7-41. Por. także J. Ostojca-Zagórski, *Syrynia*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. V, Wrocław 1975, s. 513 (tam dalsza literatura).

¹⁵ M. Parczewski, *Badania archeologiczne w grodzisku wczesnośredniowiecznym w Komornie, pow. Koźle*, WA, t. 41: 1976, z. 1, s. 210-215.

¹⁶ M. Parczewski, *Materiały z Mionowa w woj. opolskim a zagadnienie górnośląskiej ceramiki „białej” we wczesnym średniowieczu*, WA, t. 42: 1977, z. 1, s. 40-57.

¹⁷ M. Parczewski, *Projekt kwestionariusza cech naczyń ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza*, Spraw. Arch., t. XXIX: 1977, s. 221-247.

alternatywa: że jest to masa garncarska analogiczna do stosowanej w Małopolsce¹⁸ lub że mamy do czynienia z wykorzystaniem niezbyt odległych złóż białych glin kaolinowych¹⁹. Wczesnośredniowieczna ceramika „biała”, wyróżniona po raz pierwszy stosunkowo niedawno na terenie Małopolski, jeszcze nie doczekała się pełniejszego opracowania. Jej odpowiedniki na Górnym Śląsku są rozpoznane znacznie słabiej²⁰, chociaż ułamki naczyń, których tworzywo w obserwacji makroskopowej nie różni się od „białych” okazów z dorzecza górnej Wisły, znalezione zostały na wielu stanowiskach leżących w strefie Płaskowyżu Głubczyckiego²¹. W południowej części Płaskowyżu uzyskano bogate kolekcje ceramiki „białej” dzięki badaniom na grodziskach w Hradcu i Kylešovicach²². Podobny surowiec garncarski stwierdzono na środkowych Morawach²³. Zdecydowanie w innym kontekście chronologicznym należy natomiast umieszczać glinę o podobnej charakterystyce, lecz użytkowaną na Śląsku dopiero w późnym średniowieczu²⁴.

Wczesnośredniowieczne naczynia „białe” z Małopolski, należące do podgrupy IIIA wg E. Dąbrowskiej, datowane są przez tę autorkę od VII do początku X w. przy czym w postaci użytkowej pojawiają się jeszcze w XI i XII w.²⁵ W Krakowie ceramika „biała” (I grupa surowcowa wg K. Radwańskiego) masowo występuje od połowy IX²⁶ do 2. połowy X w.; w końcu X i w XI w. jej frekwencja gwałtownie się obniża, w okresie następnym (XII-XIII w.) jest zupełnie niska²⁷. A. Żaki datuje początek występowania ceramiki „białej” w Małopolsce na VII-VIII w., jej nasilenie na w. IX lub najpóźniej 1. połowę X w., zanik zaś nastąpił już u schyłku X w.²⁸ W materiale ze Starego Města na Morawach stwierdzono skorupy „białe” przy końcu IX w.²⁹

1.1.2. Gлина żelazista. Pod tym określeniem ujęto wszystkie gatunki glin poza „białą”. Ich dokładniejsze rozróżnienie wymaga specjalistycznych analiz, które w naszym wypadku nie zostały przeprowadzone. Ponadto i tak dla celu ustalenia chronologii ten podział nie miałby znaczenia, gdyż nie dysponujemy materiałem porównawczym z pobliskich stanowisk badanych na większą skalę. Gлина użytko-

¹⁸ Machnik, *op. cit.*, s. 50; Dąbrowska, *Uwagi...*, s. 57; teje, *Wielkie grody...*, s. 41-43; K. Radwański, *Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienie jej chronologii*, *Mat. Arch.*, IX: 1968, s. 14-16, 24-31; J. Dereń, L. Stoch, A. Żaki, *Wstępne wyniki badań nad wczesnośredniowieczną ceramiką Małopolski*, cz. 1: *Technologia tzw. ceramiki białej z Krakowa*, *Spraw. PAN Kraków*, XI/1, styczeń—czerwiec 1967, Kraków 1968, s. 14-17; A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 193-198, ryc. 133, 134.

¹⁹ Zob. J. Kostrowicki, *Środowisko geograficzne Polski*, Warszawa 1961, s. 128-129; *Mineral Deposits Map of Czechoslovakia*, [w:] *Regional Geology of Czechoslovakia. Geological Atlas 1: 1 000 000*, Prague 1967.

²⁰ E. Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oborze w świetle badań z lat 1961, 1963-1964*, *Spraw. Arch.*, XIX: 1968, s. 300, 304; B. Gediga, J. Ladowski, *Wczesnośredniowieczny gródek palisadowy w Zawadzie, pow. Opole*, *Spraw. Arch.*, XXIV: 1972, s. 224, przyp. 19; Parczewski, *Materiały z Mionowa...*, s. 42-49.

²¹ Nie opublikowane materiały zebrane w okresie międzywojennym, złożone w muzeach w Opolu, Raciborzu, Prudniku i Bytomiu.

²² B. Novotný, *Archeologický výzkum Hradce u Opavy, „Slezský sborník”*, LVII: 1959; tenże, *Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích*, „*Časopis Slezského musea*”, XI: 1962, s. 70. Autor miał okazję zapoznać się z tymi materiałami w muzeum w Opawie.

²³ Hrubý, *op. cit.*, s. 297, 302.

²⁴ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, cz. II, Wrocław 1970, s. 275, 286, 287, 290, 291, 297, 298, 300, 302.

²⁵ Dąbrowska, *Uwagi...*, s. 57-59; teje, *Wielkie grody...*, s. 41-44.

²⁶ Na terenie Krakowa dopiero w połowie IX w. zaczęła obficie występować ceramika wczesnośredniowieczna; por. Radwański, *op. cit.*, s. 38, 69.

²⁷ Radwański, *op. cit.*, s. 24-33, ryc. 1.

²⁸ Żaki, *op. cit.*, s. 196-198.

²⁹ Hrubý, *op. cit.*, s. 297.

wana do wyrobu naczyń znalezionych na stanowisku N5 w Nędzy w ogromnej większości wypadków uzyskiwała po wypaleniu barwę jasnobrunatną (rzadziej jasnoceglastą lub ciemnoszarą) na powierzchni zewnętrznej i ciemnoszarą wewnątrz, zwykle o plamistej fakturze. O niezbyt starannym ujednolicaniu masy garncarskiej świadczą spotykane niekiedy grudki nie wymieszanej gliny.

Naczynia z podobnego surowca występują w ciągu całego okresu wczesnego średniowiecza, choć sposób przygotowania ciasta ceramicznego przemawia za wcześniejszymi i środkowymi fazami. Na terenie Małopolski analogię mogą stanowić grupy II i IIIB wg E. Dąbrowskiej, datowane ramowo na 2. połowę VI-IX/X w.³⁰

1.2. Domieszka

1.2.1. Domieszka tłucznią gruboziarnistego. Większość ułamków naczyń w obiekcie 1/1935 zawierała b. grubą (o ziarnach wielkości ponad 3 mm) domieszkę, skorupy zaś znalezione w zasypisku obiektu 2/1935 i poza obiektami charakteryzowały się przeważnie udziałem domieszki grubej (1-3 mm). Tego rodzaju materiał skąpy był dodawany do surowca ceramicznego głównie w starszych fazach wczesnego średniowiecza³¹. W miarę wzrostu roli koła garncarskiego jako narzędzia umożliwiającego formowanie naczyń domieszka stawała się coraz drobniejsza³².

1.2.2. Domieszka szamotu. Spora część (ok. 15%) ułamków ceramiki ze stanowiska N5 zawierała domieszkę tzw. szamotu, czyli przepalanej i potłuczonej gliny (w tym być może tłuczone skorupy). Podobne zjawisko spotyka się prawie wyłącznie przed X w., a zwłaszcza w VI-VIII w., przy czym szczególnie typowe jest ono dla wschodnich części Słowiańszczyzny³³.

2. Technika obróbki

2.1. Częściowe słaboformujące obtaczanie było zabiegiem technicznym, który został zastosowany w odniesieniu do prawie wszystkich, jak się wydaje, naczyń pochodzących ze stanowiska N5. Zwykle ciągi koła garncarskiego w minimalnym stopniu obejmowały wnętrze naczynia przy samej krawędzi, natomiast po stronie zewnętrznej schodziły kilka centymetrów poniżej wylotu. Od środka większości naczyń zauważono ślady pionowego zagładzania. Na stanowisku nie stwierdzono ceramiki ręcznie lepionej ani też całkowicie obtaczanej. Pewne wątpliwości budzi zachowane w kilku fragmentach (brzeg i górne parte brzuśca) naczynie „białe”, które mogło być wykonane techniką częściowego silnie formującego obtaczania. Okres dominacji ceramiki częściowo obtaczanej na większości obszaru Polski trwał, jak się obecnie przyjmuje, od VII do połowy lub schyłku X w.³⁴ W podanych ramach chronologicznych należy się liczyć z wcześniejszą supremacją słabo formującego obtaczania (VII-VIII, IX? w.), wypartego następnie przez obtaczanie silnie

³⁰ Dąbrowska, *Uwagi...*, s. 57-59; te j z e, *Wielkie grody...*, s. 40-44.

³¹ W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. III, Warszawa 1965, s. 326.

³² A. L. Mongajt, *Staraja Rjazań*, MIA, 49: 1955, s. 111; W. Hołubowicz, *Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. N° 31, Studia Archeologiczne”, I: 1965, s. 123.

³³ J. Eisner, *Rukovět' slovanské archeologie*, Praha 1966, s. 299; M. Petrescu-Dimbovita, *Slovanské sídliska v Moldavskej oblasti Rumunska*, Slov. Arch., VI-1: 1958, s. 214; G. B. Fedorov, *Naselenie prutsko-dnestrovskogo meždurečja v I tysjačelietii n.e.*, MIA, 89: 1960, s. 208; V. D. Baran, *Ranni slov'jari miž Dnistrom i Prip'jattju*, Kiiv 1972, s. 34, 37, 40; I. P. Rusanova, *Slavjanskie drevnosti VI-IX vv. meždu Dneprom a Zapadnym Bugom*, „Archeologija SSSR. Svod archeologičeskich istočnikov”, z. E1-25, 1973, s. 10, 13; Dostál, *op. cit.*, s. 109, 148; R. Hachulska-Ledwos, *Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile*, Mat. Arch. NH, III: 1971, s. 193; M. Parczewski, *Osada wielokulturowa w Bachorzu, pow. Brzozów, stanowisko 16*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970-1972”, Rzeszów 1975, s. 88.

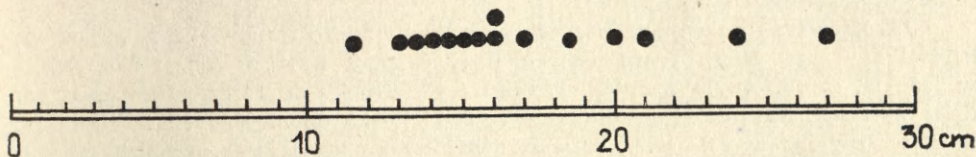
³⁴ Z o l l - A d a m i k o w a, *op. cit.*, s. 11-22 (tam dalsza literatura).

formujące. Oczywiście ostatnia uwaga ma znaczenie prawie czysto teoretyczne, gdyż w praktyce rejestrujemy wiele odstępstw od tej zasady. Wiadomo np., że pewne rodzaje naczyń silnie formujące obtaczanych (m. in. ceramika „biała”) występowały już w VII w.³⁵, a ceramika ręcznie lepiona przeżywa się na niektórych terenach znacznie dłużej³⁶.

2.2. Gładzenie powierzchni naczyń można zauważyć na kilku skorupach z omawianego stanowiska. Pozostałością tego zabiegu jest cienka warstewka tłustej gliny na powierzchni naczynia, określana niekiedy mianem angoby³⁷. Występuje ona poniżej obtaczanej partii naczynia. Gładzenie przeprowadzano głównie na naczyniach ręcznie lepionych, rzadziej — w dolnych partiach naczyń górą obtaczanych. Konsekwencją chronologiczną tego faktu jest występowanie angoby głównie w wiekach VI-VIII i sporadycznie nieco później³⁸.

3. Forma

3.1. Tektonika i wielkość naczyń. Żadne naczynie nie przetrwało w całości, stąd analiza kształtu będzie oparta głównie na zachowanych górnych partiach. Wydaje się, że wszystkie wzięte pod uwagę fragmenty należą do naczyń garnkowatych, które reprezentują podstawową formę ceramiki wczesnośredniowiecznej z terenu Polski. Odtworzona średnica wylewu (15 okazów) wahała się od 11,5 do 27 cm, przy czym największej naczyń mieści się w przedziale 13-17 cm (ryc. 11).

Ryc. 11. Zestawienie średnicy wylewów naczyń wczesnośredniowiecznych, znalezionych na terenie Nędzy, woj. Katowice

Table of mouth-diameter of early medieval vessels found at Nędza, province of Katowice

3.2. Ukształtowanie brzegu stanowi jedną z ważniejszych cech formalnych u naczyń garnkowatych. Kształt brzegu, będący czynnikiem drugorzędym w odniesieniu do ogólnej tektoniki naczynia, ma często znaczenie pierwszoplanowe dla celów klasyfikacji typologicznej. Brzegi naczyń ze stanowiska N5 są zwykle średnio, czasami zaś silnie wychylone na zewnątrz. Dwa okazy cechuje charakterystyczne załamanie pod kątem prostym (ryc. 4 f; 7 a). Zbliżone do analizowanych formy brzegów znane są z wielu stanowisk położonych zarówno w sąsiedztwie badanej osady, jak i dalszych. W południowej części Górnego Śląska analogicznie ukształtowane górne partie naczyń stwierdzono m. in. w Lubomi (VII-IX)³⁹, Pietrowicach Wielkich (VI-VIII w.)⁴⁰, Raciborzu-Oborze (VI-VIII w.)⁴¹, Syryni (VII-

³⁵ Jw., s. 15, 17; Hilczerówna, *op. cit.*, s. 62-78; Dąbrowska, *Wielkie grody...*, s. 41-43.

³⁶ Zoll-Adamikowa, *op. cit.*, s. 15, 18, 21.

³⁷ M. Wirska, *Proces dawnej produkcji ceramicznej na tle zagadnień fizyko-chemicznych*, Spraw. PAN Kraków, styczeń-czerwiec 1963, Kraków 1963, s. 52-53.

³⁸ Hołubowicz, *op. cit.*, s. 124, 125.

³⁹ Szydłowski, *Sprawozdanie z badań... w Lubomi...*, ryc. 3; 5e; 7.

⁴⁰ Bukowska-Gedigowa, *op. cit.*, ryc. 1; J. Gedigowa, B. Gediga, *Sprawozdanie z badań osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w 1961 roku*, Spraw. Arch., XV: 1963, ryc. 1, 3-5.

⁴¹ Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oborze (Grupa I)...*, ryc. 4.

VIII w.)⁴², Śmiczu (VIII-IX, X? w.)⁴³ i Komornie (VII?, VIII-IX, X? w.)⁴⁴ oraz na licznych podobnie datowanych, nie opublikowanych stanowiskach⁴⁵. Na terenie Małopolski zbliżone formy występują w VII-IX w.⁴⁶, m. in. w Krakowie łączą się one z tzw. ceramiką archaiczną (przed poł. IX w.), i należą do typu I (VI/VII-IX, X, głównie VIII-2. poł. IX w.)⁴⁷, a w Nowej Hucie związane są z typami XVIII-XXVI (2. poł. VII-IX w.)⁴⁸.

4. Wystrój zewnętrzny

4.1. Ukształtowanie krawędzi

4.1.1. Krawędzie proste zwykle przeważają ilościowo na stanowiskach z wcześniejszych faz wczesnego średniowiecza, przy czym ich udział stopniowo maleje w późniejszych fazach. Niestety w publikacjach rzadko zamieszczane są dane umożliwiające odtworzenie uczestnictwa krawędzi prostych w stosunku do rozwiniętych⁴⁹. Często punktem oparcia dla takiej rekonstrukcji jest zestaw rycin, ogłoszonych drukiem bez podania stopnia reprezentatywności wyboru. W Nędzy krawędzie proste (ryc. 5 c; 6 b, c, g; 7; 8 a, f) stanowią mniejszość (ok. 40%) wszystkich zachowanych okazów, lecz na taką proporcję wpływają przede wszystkim fragmenty znalezione poza obiektami. W wypełniskach obiektów 1/1935 i 2/1935 krawędzie proste wyraźnie przeważają (ponad 60%). Ponadto należy zaznaczyć, że mała liczebność zbioru (23 ułamki z zachowaną krawędzią) nie gwarantuje jego pełnej wiarygodności statystycznej.

4.1.2. Krawędzie rozwinięte pochodzące z omawianego stanowiska należą w większości do grupy lekko profilowanych (ryc. 4 a, b, f; 5 a, b, d; 6 h, j; 8 c) oraz — w jednym, specyficznym zresztą wypadku (ryc. 6 a) — do rozczłonkowanych bardziej wyraźnie. Krawędzie profilowane są dość liczne na niektórych terenach Słowiańszczyzny już w VIII w.⁵⁰, co wskazywałoby na ich jeszcze wcześniejsze pojawienie się. Przoduje pod tym względem dorzecze środkowego Dunaju: w jednym z wykopów na osadzie I w Starym Meście na Morawach, w warstwie datowanej na przełom VIII/IX w., wyróżniono 28 różnych wariantów ukształtowania krawędzi⁵¹. W Małopolsce profilowanie krawędzi można odnotować u schyłku VIII i na początku IX w.⁵², w Polsce środkowej (dorzecze górnej i środkowej Obry) — dopiero w połowie X w.⁵³ Osady leżące w sąsiedztwie stanowiska N5, a zwłaszcza Lubomia (VII-IX w.)⁵⁴ i Syrynia (VII-VIII w.)⁵⁵ dostarczyły sporą ilość brzegów naczyń o rozwiniętej krawędzi. Dość bogato profilowany jest wylew naczynia należącego do ceramiki „białej” (ryc. 6 a). W pełni analogiczną odmianę spotykamy w Starym Meście, gdzie została zarejestrowana w warstwach datowanych na VIII/IX-3. ćwierćwiecze IX w.⁵⁶

⁴² Kostrzewski, *op. cit.*, ryc. 20, 24, 32.

⁴³ M. Parczewski, *Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Śmiczu, gm. Biata, woj. Opole*, Spraw. Arch., t. XXIX: 1977, s. 159-175.

⁴⁴ Parczewski, *Badania...*, ryc. 4.

⁴⁵ Nie opublikowane materiały z badań przeprowadzonych przed 1945 r.; por. też J. Kaźmierczyk, *Z badań nad grodami i miastami wczesnego średniowiecza na Śląsku*, A Polski, X-2: 1966, s. 655-700, ryc. 4, 5.

⁴⁶ Dąbrowska, *Wielkie grody...*, ryc. 1, 2.

⁴⁷ Radwański, *op. cit.*, s. 42, 43, tabl. III-VI.

⁴⁸ Hachulska-Ledwos, *op. cit.*, ryc. 111, 112, 116.

⁴⁹ Wyjątek stanowi tu m. in. praca Šollego, *op. cit.*, *passim*.

⁵⁰ Eisner, *op. cit.*, s. 159.

⁵¹ Hrubý, *op. cit.*, s. 298-300, ryc. 89-93.

⁵² Dąbrowska, *Wielkie grody...*, ryc. 2.

⁵³ Hilczerówna, *op. cit.*, ryc. 2.

⁵⁴ Szydłowski, *Sprawozdanie z badań ... w Lubomi...*, ryc. 3 a, e, g, j; 7 a, c, f.

⁵⁵ Kostrzewski, *op. cit.*, ryc. 20, 2; 23, 1; 24, 4, 5, 12; 28; 30; 32, 1.

⁵⁶ Hrubý, *op. cit.*, s. 291, ryc. 89, 18.

4.2. Ornament

4.2.1. Przewaga ornamentu grzebykowego bardzo wyraźnie ujawniła się w Nę-dzy: ok. 95% zdobionych skorup było ornamentowane wielozębnym narzędziem (ryc. 4-8). Posługiwanie się grzebykiem przy zdobieniu naczyń jest typowe głównie dla okresu przed X w.⁵⁷ W wieku X zanikają zwłaszcza motywy zawierające linie o ostrych załamach⁵⁸. Już u schyłku IX w. na niektórych stanowiskach w południowej części Górnego Śląska zdecydowaną przewagę zaczyna zdobywać należąca do młodszych faz wczesnego średniowiecza ornament poziomych żłobków, rytch pojedynczym rylcem⁵⁹. Dolną granicę „grzebykowego” stylu ornamentacyjnego (a właściwie powszechniejszego zdobienia naczyń w ogóle) stanowi przełom VI/VII w.⁶⁰ Podobne wątki znane były w Małopolsce w VII-IX w.⁶¹, w tym na terenie Krakowa przed połową IX w., a wyjątkowo — do początku X w.⁶² Zupełnie analogiczne motywy wystąpiły na ceramice z pobliskich w stosunku do Nę-dzy stanowisk w Syryni (VII-VIII w.)⁶³, Raciborzu-Oborze (np. kurhan 3 z VIII-IX w.)⁶⁴ i Pietrowicach Wielkich (VII-VIII w.)⁶⁵, a także wśród nie opublikowa-nych materiałów zabytkowych z Płaskowyżu Głubczyckiego.

4.2.2. Zdobienie zewnętrznej krawędzi naczynia ma również walor wskaźnika chronologicznego. Rozpatrywany materiał z osady N5 dostarczył czterech przy-kładów takiej lokalizacji ornamentu (ryc. 4 a, f; 5 a; 7 a), tzn. więcej niż czwarta część ogółu zachowanych krawędzi była zdobiona (wliczając krawędź nacinaną, która zostanie omówiona w następnym punkcie). Najwięcej materiałów porów-nawczych do tego zagadnienia zawiera opracowanie krakowskiej ceramiki wczes-nośredniowiecznej. Linie grzebykowe na krawędzi zewnętrznej wystąpiły tam głównie od połowy IX do przełomu X/XI w., a sporadycznie w XI-1. poł. XIII w.⁶⁶ Należy jednak pamiętać, że na terenie Krakowa znaleziono niewiele materiału wczesnośredniowiecznego sprzed połowy IX w.⁶⁷ Na Morawach wspom-niany sposób zdobienia występował m. in. w IX w.⁶⁸ I wreszcie kolejne analogie pochodzą z sąsiednich osad: Syryni (VII-VIII w.)⁶⁹, Lubomi (VII-IX w.)⁷⁰ i Cho-ruli⁷¹.

4.2.3. Ornamentowanie krawędzi za pomocą nacięć lub dołków (ryc. 8f) sta-nowi dość istotną cechę ceramiki z VI?, VII-IX w., zwłaszcza na Słowiańszczyźnie wschodniej, gdzie na niektórych stanowiskach większość naczyń jest w ten sposób zdobiona⁷². Badacze czechosłowaccy podkreślają archaiczny charakter nacinania

⁵⁷ Eisner, *op. cit.*, s. 159-161.

⁵⁸ Hołubowicz, *op. cit.*, s. 126; Radwański, *op. cit.*, s. 66.

⁵⁹ Parczewski, *Materiały z Mionowa...*, s. 52, ryc. 6-13.

⁶⁰ Zoll-Adamikowa, *op. cit.*, s. 11-22.

⁶¹ Dąbrowska, *Wielkie grcdy...*, ryc. 1, 2.

⁶² Radwański, *op. cit.*, s. 64, 65.

⁶³ Kostrzewski, *op. cit.*, ryc. 19, 20, 23, 24, 30, 32.

⁶⁴ Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Racibo-rzu-Oborze... 1961, 1963-1964*, s. 300, ryc. 8.

⁶⁵ Gedigowa, Gediga, *op. cit.*, s. 316-321, ryc. 1, 3-5.

⁶⁶ Radwański, *op. cit.*, s. 66, 67, tabl. XVII 44, 47-50.

⁶⁷ Jw., s. 38, 69.

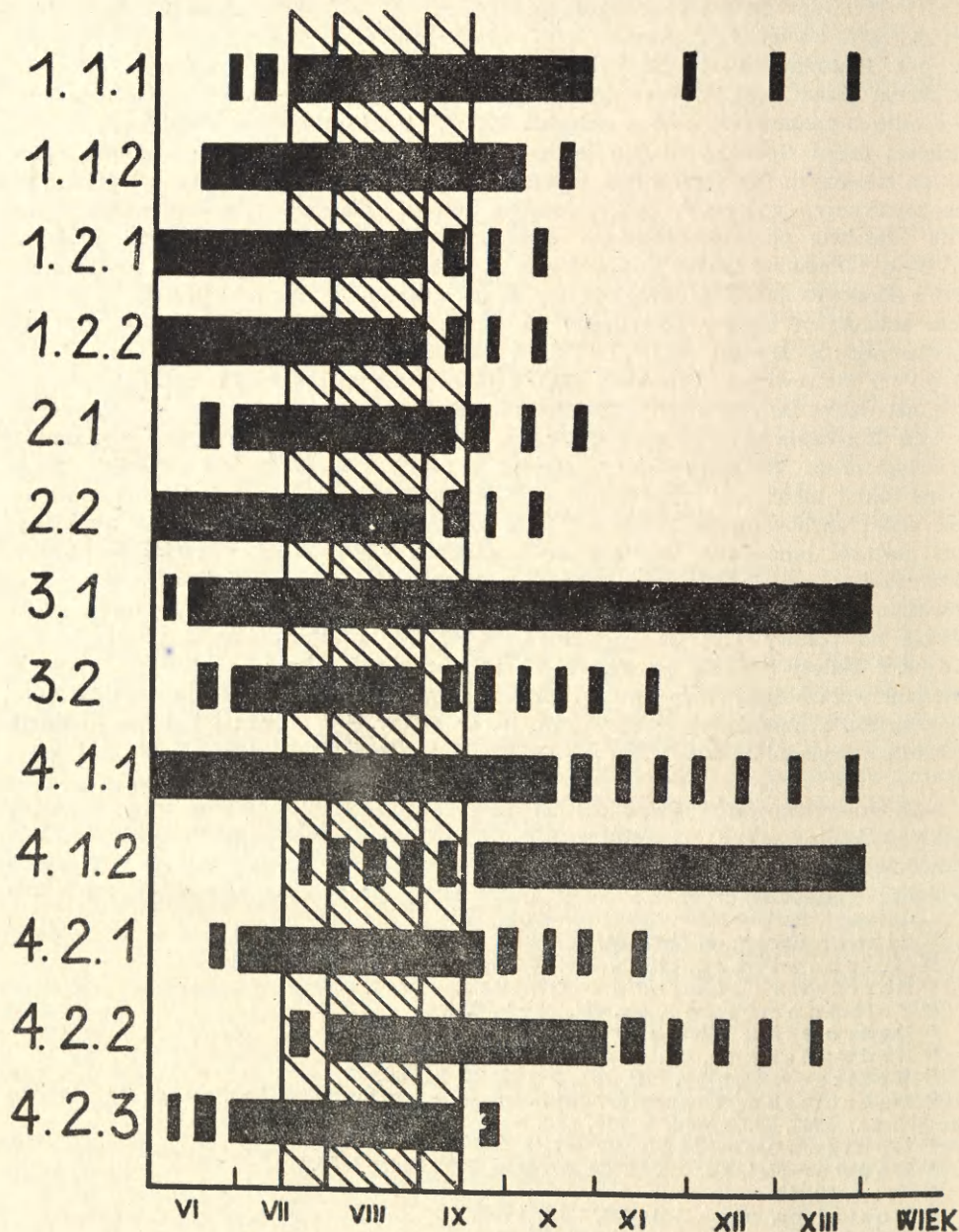
⁶⁸ Dostał, *op. cit.*, s. 191-192, tabl. LXII 9.

⁶⁹ Kostrzewski, *op. cit.*, ryc. 24, 1.

⁷⁰ Szydłowski, *Sprawozdanie z badań ... w Lubomi...*, ryc. 3.

⁷¹ J. Szydłowski, *Sprawozdanie z badań na osadzie VI-VII w. w miejscow-ści Chorula, pow. Krapkowice, WA, XXIV: 1957*, tabl. VIII 7a. Wydaje się, że wbrew pogładowi J. Szydłowskiego, przyjmującego współczesność osadnictwa póź-norzymskiego i wczesnośredniowiecznego, należy materiał wczesnośredniowieczny z Choruli datować na ok. VII w. (por. K. Godłowski, *Kultura przeworska na Górnym Śląsku*, Katowice 1969, s. 219, 220).

⁷² Zob. niektóre artykuły w zbiorze: *Slavjane nakanune obrazovanija Kievskoj Rusi*, MIA, 108: 1963; por. także W. Szymański, *Szeligi pod Płockiem na po-czątku wczesnego średniowiecza*, Wrocław 1967, s. 325, 326.

Ryc. 12. Zestawienie niektórych współwystępujących cech wytwórczości garncarskiej, zaobserwowanych na ceramice wczesnośredniowiecznej ze stan. N5 w Nędzy, woj. katowickie. Objaśnienie oznaczeń liczbowych znajduje się w tekście

Table of certain co-occurring attributes of ceramic production noted in the early medieval pottery from site N5 at Nędza, province of Katowice. Explanation of figures is in the text

krawędzi naczyń⁷³, choć np. na Morawach spotyka się je jeszcze w IX w.⁷⁴ Teren Małopolski dostarczył wielu znalezisk. Są to m. in. Igołomia (VI-IX w.)⁷⁵, Nowa Huta-Mogiła (2. poł. VII-VIII/IX w.)⁷⁶, Winiary (VI-1. poł. VIII w.)⁷⁷ i Ba-chórz (VII-IX w.)⁷⁸

Opracowując powyższą analizę zdecydowano szczególną uwagę poświęcić tym cechom ceramiki, których okres występowania mieści się w ramach węższych niż wieki VI-XIII. Następnie owe odcinki czasowe zostały w sposób graficzny przedstawione na odpowiednim diagramie (ryc. 12), którego interpretacja posłuży do wyciągnięcia ostatecznych wniosków w zakresie datowania osady. Łącznie zestawiono 13 cech. Okres współwystępowania tych właściwości można zamknąć w poł. VII-IX w., wyraźne nasilenie jednoczesnego występowania cech zachodzi w poł. VII-poł. IX w., natomiast okresem szczególnie bliskiej korelacji wydaje się być wiek VIII.

Dzięki zastosowaniu przedstawionej metody udało się więc ustalić ze sporym prawdopodobieństwem, że osada na stanowisku N5 w Nędzy funkcjonowała ok. VIII w.

Przypuszczalnie ułamki ceramiki znalezione w innych miejscach na terenie Nędzy (tab. 1, ryc. 9) również można łączyć ze zbliżonym okresem. Dokładniejsze uściślenie ich wieku będzie możliwe po przeprowadzeniu badań wykopaliskowych.

UWAGI O OSADNICTWIE

Ze względu na ułamkowość informacji, traktujących o formie jam odsłoniętych na stanowisku N5, trudno wyjaśnić w sposób jednoznaczny ich funkcję. Niektóre wymiary obiektów odkrytych w 1913 r. (320 cm i 230 cm) są dosyć duże; również w odniesieniu do jam 1/1935 i 2/1935 można zakładać ich sporą wielkość. Głębokość wszystkich obiektów była zbliżona i wynosiła ok. 60-70(75?) cm. Ponadto z jamą 1/1935 wiązały się doły posłupowe. Wszystkie przytoczone dane pozwalają sądzić, że mamy do czynienia z pozostałościami ziemnych partii budowy mieszkalnych. Półziemianki budowano dość powszechnie na Śląsku w VI-X w.⁷⁹ Stwierdzone w dwóch wypadkach (ryc. 3) zagłębienia sięgające poniżej dna chaty są spotykane często w osadach Słowian wczesnośredniowiecznych⁸⁰.

Brak dokładniejszej lokalizacji odsłoniętych obiektów, jak również współczesna zabudowa terenu uniemożliwiają próbę oceny rozplanowania i zasięgu osiedla. Tym niemniej spory zasób dotychczasowych znalezisk, fakt wielokrotnego (w ciągu kilkudziesięciu lat) ich odkrywania a także dogodne położenie topograficzne skłaniają do postawienia tezy o niepoślednim znaczeniu osady. Ponadto istnieje duże prawdopodobieństwo, że stanowisko N5 jest częścią rozległego obszaru, zajmowanego przez stanowisko A. Zdają się za tym przemawiać wstępnie ogłoszone drukiem rezultaty badań wykopaliskowych z 1972 r.⁸¹

Na dużą atrakcyjność usytuowania omawianego zespołu osad wpłynęły takie czynniki, jak: położenie u zbiegu kilku jednostek geomorfologicznych o różnej charakterystyce ekologicznej, co daje zwiększony wybór możliwości eksploatacji śro-

⁷³ Eisner, *op. cit.*, s. 162.

⁷⁴ Dostał, *op. cit.*, s. 79, 189, tabl. LX 5.

⁷⁵ Machnik, *op. cit.*, s. 52, 53, tabl. VI 1; XIII.

⁷⁶ Hachulska-Ledwoś, *op. cit.*, tabl. I 7, 8; XCVIII 1; ryc. 109, 111.

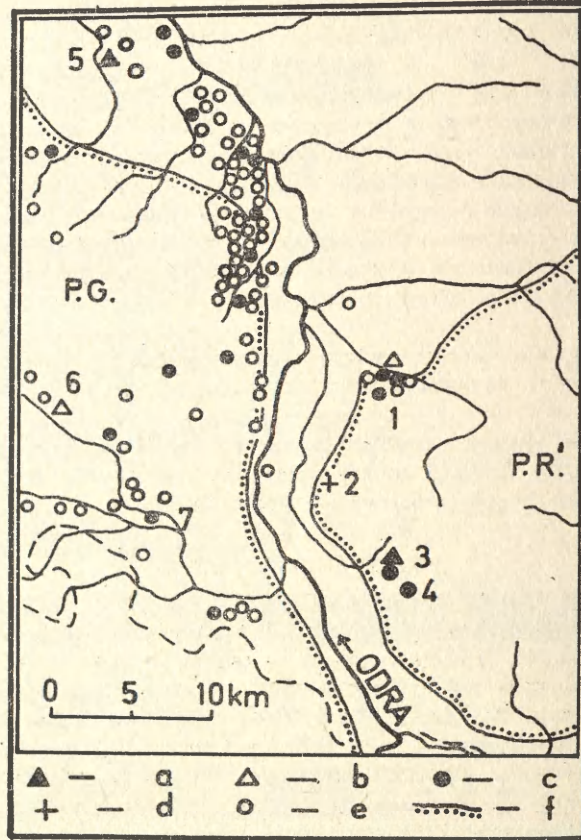
⁷⁷ Zoll-Adamikowa, *op. cit.*, s. 248-252, ryc. 128 b.

⁷⁸ Parczewski, *Osada wielokulturowa...*, s. 88, ryc. 15 c.

⁷⁹ J. Kaźmierczyk, *Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI-XIII wieku na obszarze Śląska*, APolski, XIV: 1969, s. 167-173.

⁸⁰ W. Szymański, *Przyczynki do badań nad osadnictwem słowiańskim w początkach wczesnego średniowiecza*, APolski, XIV: 1969, s. 228.

⁸¹ Macewicz, Tomczak, Wuszkán, *op. cit.*, s. 142-145.

Ryc. 13. Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych z VII-IX w. na pograniczu Płaskowyżu Głubczyckiego (P. G.) i Płaskowyżu Rybnickiego (P. R.)

a — grodziska; b — grodziska domniemane; c — osady; d — cmentarzysko; e — znaleziska luźne; f — krawędzie płaskowyżów; 1 — Nędza, woj. Katowice; 2 — Racibórz-Obora, woj. Katowice; 3 — Lubomia, woj. Katowice; 4 — Syrynia, woj. Katowice; 5 — Komorno, woj. Opole; 6 — Raków, woj. Opole; 7 — Pietrowice Wielkie, woj. Katowice

Distribution of archaeological sites of the 7th-9th cent. on the borderland of Głubczyce Plateau (P. G.) and Rybnik Plateau (P. R.)

a — earthworks; b — assumed earthworks; c — settlements; d — cemetery; e — unassociated find; f — edges of the plateaus; 1 — Nędza, province of Katowice; 2 — Racibórz-Obora, province of Katowice; 3 — Lubomia, province of Katowice; 4 — Syrynia, province of Katowice; 5 — Opole, province of Opole; 6 — Raków, province of Opole; 7 — Pietrowice Wielkie, province of Katowice

dowiska naturalnego; sąsiedztwo komunikacyjnej arterii odrzanej, u wylotu Bramy Morawskiej; bliskość żyznych lessów Płaskowyżu Głubczyckiego, która to kraina stanowiła w interesującym nas okresie jeden z najgęściej zasiedlonych regionów Śląska (ryc. 13). Wreszcie nie odbiega od reguły, zazwyczaj przestrzeganej w VII-IX w. na ziemiach południowej Polski, umieszczenie osad przy krawędzi terasy nadzalewowej.

Rozpatrując sytuację na bliższym i dalszym zapleczu skupiska nędzańskiego daje się zauważyć dysproporcja, jeśli chodzi o rozmieszczenie śladów osadnictwa (ryc. 13). Zaznacza się wyraźna przewaga lewobrzeża Odry (Płaskowyż Głubczycki) nad prawobrzeżem (Płaskowyż Rybnicki), gdzie wykryto zaledwie kilka punktów zasiedlonych w VII-IX w. Stopień rozpoznania poszczególnych stanowisk jest natomiast znacznie lepszy na terenie Płaskowyżu Rybnickiego. W układzie osadniczym dorzecza górnej Odry dość wyraźnie zaznacza się kluczowa pozycja grodziska w Lubomi⁸², leżącego w pobliżu zespołu osad z Nędzy. Jeszcze bliżej znajduje się kurhanowe cmentarzysko ciałopalne w Raciborzu-Oborze.

Wiek VIII stanowi okres rozwoju struktury plemiennej na terenie zachodniej Słowiańszczyzny. Nad górną Odrą zamieszkiwali wówczas Gołęszyce oraz, być może, plemię o zniekształconej w zapisie nazwie *Lupiglaa*⁸³. Definitywne powiązanie badanego skupiska osad z określoną jednostką plemienną byłoby jednak na razie przedwczesne ze względu na brak pełnego opracowania źródeł archeologicznych z Płaskowyżu Głubczyckiego i jego zaplecza.

*Institut Archeologii UJ
w Krakowie*

MICHAŁ PARCZEWSKI

A COMPLEX OF EARLY MEDIEVAL SETTLEMENTS AT NĘDZA NEAR RACIBÓRZ

The early medieval sites at Nędza, Katowice province, lie near the edge of the Gaszowice Upland which on the north surrounds the Rybnik Plateau built of loess. The sites are situated above the left bank of the flooded Sumina valley, at the point where this valley meets the valley of Odra. Most sites were represented by unassociated finds of pottery.

Site N5 was the most rich in materials, part of which was found in habitation pits 1/1935 nr 2/1935. Also in this case the finds were limited to pottery.

Accordingly, the analysis of early medieval pottery from Nędza has been based on the finds from site N5.

In the analysis of pottery, an attempt was made to emphasize these attributes which reveal the dating possibilities latent in pottery. Special attention was thus paid to those attributes of early medieval vessels, whose incidence is limited to a shorter period than from the 6th to 13th century. 13 pottery attributes were

⁸² Szydłowski, *Sprawozdanie z badań ... w Lubomi ...*, passim; M. Parczewski, *Grody wczesnośredniowieczne na Płaskowyżu Głubczyckim*, „Silesia Antiqua” (w przygotowaniu).

⁸³ J. Tyszkiewicz, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry*, *Studia z Dziejów Osadnictwa*, I: 1963, s. 7-72; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. III, Warszawa 1967, s. 98-108; E. Dąbrowska, *Pogranicze wiślańsko-śląskie we wczesnym średniowieczu w świetle materiałów nekropolicznych*. „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia”, z. 7, 1970, s. 7-28; L. Leciejewicz, *Słowiańszczyzna zachodnia*, Wrocław 1976, s. 53-69.

selected and their chronology has been precisely analysed on a broad comparative background. The following attributes were discussed: „white” clay (1.1.1), ferruginous clay (1.1.2), coarse-grained admixture (1.2.1), admixture of burnt clay (1.2.2), partial turning (2.1), surface smoothing (2.2), shape and size (3.2), shape of the rim (3.2), simply shaped rim (4.1.1), developed rim (4.1.2), predominance of comb ornament (4.2.1), decoration of the outer side of the rim (4.2.2), and decoration of the rim by means of incisions (4.2.3). More precisely defined time sections, corresponding with particular attributes, have been graphically presented in a diagram (fig. 12). It has been possible to determine that the co-occurrence of the selected attributes coincides with the period from the mid-7th to 9th century, and a particularly close correlation took place in the 8th century.